

אבי האורתודוקסיה הגרמנית והציוניות

(לתורתו של ר' שמשון רפאל הירש)

מאת

מ. מבש"ן

א

במחצה השניה למאה הששית לספירה הישראלית הרבו היהודים בגרמניה לעזוב את היהדות; ואלה מהם, שלא עברו את הגבול עד מחוץ למחנה ישראל עמדו בחצי-הדרך נבוכים ואובדי עצות. כי רוח חדשה נשבה אז בישראל ובאדם, רוח חופש ובקורת והרס מוסדות ראשונים, ולפי דעתם של הרבה משכילים מישראל היתה היהדות "לא דת, אלא אסוף". ואלה, שעוד החזיקו בדת משה וישראל, עשו "מצות-אנשים מלומדה", מנהגי-אבות, מעשים ורוח אין, עבודת שפה ויד – ולב אין. היהדות באה עד משבר, ואנשי-לבב ואנשי-רוח בקשו לה תרופות איש לפי דרכו. באלה הגדיל לעשות רב צעיר לימים כבן שלשים שנה, שהיה איש-לב ואיש-רוח גם יחד – ר' שמשון רפאל הירש.

הירש נולד בהאמבורג בשנת תקס"ח (1808). את ראשית למודיו קבל מאת ה"חכם" ר' יצחק פרייטס, שהשפיע עליו לחבר את היהדות המקובלת עם השכלה כללית. בשנת תקפ"ח (1828) למד תורה בישיבתו של ר' יעקב אטלינגר באלטונה ובשנה שאחריה ביקר באוניברסיטה של בונה (Bonn) והצטיין בפילוסופיה ובידיעות כלליות. שם נסה בראשונה לנאום ולהטיף בקהל חברים מקשיבים. ואז גם נודע כוחו במלאכת ההטפה, שגדל ועצם בה אחר-כך עד מאד. אחד מן החברים האלה, אברהם גיגר, דבק בו לאהבה וביחד למדו תלמוד שני "זמנים", וגם אחר שברוב הימים נפרדו בדרכיהם והיו אנשי-ריב איש לאחיו. זכר לו גיגר "את כוח הדבר הנפלא שלו, את אמתו ואת רוח בינתו הבהירה והמהירה". בשנת תק"ץ (1830) נבחר הירש לרב-הגליל לנסיכות אולדנבורג. שם עמד על משמרתו אחת-עשרה שנה. בשנים האלו פעל הרבה לחווק הדת בקהילות-מדינתו, תרגם גרמנית פרקים נבחרים מן המשנה ושלח אותם אל מורי-

המתוות להורותם איך ללמד את התלמידים. בעת ההיא נקשרה אליו נפשו של הבחור ג'רץ וגם בא עמו בכתובים, והירש אסף אותו אל ביתו, גידל וחינך אותו יותר משנתיים ימים, וכחמש שנים אחר-כך, כשפרסם את המסה הראשונה שלו, שעל-ידה נתעטר בתואר-דוקטור, את ספרו "שיטת היודעים והיהדות"*, הקדיש את הספר "לר' שמשון רפאל הירש, מורי ואלופי, שהיה לי כאב, באהבה ובתודה". אך בעוד שנים אחדות ביקר הירש קשה את ספר "תולדות היהודים" של גרץ וגם נפשו של גרץ נקעה מהירש.

בשנת תר"א (1841) נבחר הירש לרב הגליל באָמֶדֶן ואוסֶנְבְּרוֹק והיה שם כשש שנים. משנת תר"ו (1846) והלאה כהן בתור רב בעיר ניקולסבורג — מיהרן — חמש שנים. שם קמו לו מתנגדים מן הלמדנים שבין זקני-הדור והציקו לו, כי לא היה כוחו בתלמוד גדול ככוחם ובזו לו. אז נקרא לפראנקפורט ע"נ מיינן. בעיר זו היתה ידם של מתקני-הדת על העליונה בשלשים השנים האחרונות, משנת תקצ"ח (1818) והלאה, כי כבשו את נשיאות הקהלה בעזרת-השלטונות ובכוחם זה חוללו מהפכה בסדרי הקהילה ובכל מוסדותיה: אסרו ללמד תנ"ך ותלמוד בעבריה, רדפו וענשו את הבחורים, שלמדו עברית במסותרים, ואת המלמדים אותם; הפסיקו את הספקת המאכל הכשר לשבויים ולחולים, ועוד. נדיב אחד, מ. שוטר, הקדיש חמשים אלף מארק ליסוד בית-ספר עברי לתורה ולתלמוד וגם לידיעות-חול, אך נשיאות-הקהילה הפרה את מחשבתו. אז נתחברו (תר"ח - 1848) אחד-עשר איש ונעשו "אגודת הדת הישראלית" ("Israelitische Religionsgesellschaft" במטרה לקומם את היהדות ההרוסה על-ידי המחדשים — כעין מהפכה נגד מהפכת. ובשנת תרי"א (1851) קראה עדה קטנה זו לר' שמשון רפאל הירש להיות להם לרב. בתור אדם כביר-רוח ורב-פעלים אצל מרוחו על אגודתם, חיוק והרחיב אותה, והיא גדלה עמו יחד עד שנעשתה עדה גדולה וחשובה ומספר חבריה חמש מאות איש, ובהם רבים מעשירי-הקהלה וגדוליה.

בשנת תרי"ג (1853) יסד הירש בית-ספר לילדים, בית-ספר ריאלי ובית-ספר גבוה לבנות, ועל-פי תכניתו — "תלמוד-תורה עם דרך-ארץ" — הורו בהם לימודים עבריים מן המקורות הראשונים (תנ"ך ותלמוד) וידיעות כלליות כאחד, והוא היה המנהל לבתי-הספר הללו כ"ד שנה. בשנת תרי"ד (1854) יסד ירחון "ישורון", לעורר ולחזק את הרוח היהודית ואת החיים היהודיים בבית-אב, בבית-הספר ובקהלה; הירחון יצא בעריכתו עד שנת תר"ל (1870) ונתחדש בשנת תרמ"ג (1883) לעוד מספר שנים. בשנת תרל"ד (1834) היתה "אגודת-הדת הישראלית" עדה גדולה ערוכה בכל והירש התחיל משתדל לפני הממשלה לתת רשיון לעדתו, שתפרד

*) Gnosticismus u. Judentum, 1846

מן הקהילה הכללית ותהא קהילה לבדה. אז הציעה לו נשיאות הקהילה לתת לעדתו בית-תפילה ושאר מוסדות צבוריים לפי רוח היהדות החרדית ולקצוב לה תקציב לבד לכל צרכיה הדתיים, ולא יתפרדו היהודים לשני מחנות לעיני-הגויים. אך הרב הירש התעקש וגם השיג את הסכמת הממשלה לפירודו (תרל"ו – 1876) וקהילת-פראנקפורט היתה לשתי קהילות. עקשנותו זו היתה למורת-רוח אף לאחדים מן הרבנים החרדים חבריו, והתנכחו על זה הוא והם בחזקה ובמרירות. אך הדבר נעשה, ומן העת ההיא והלאה נקרעו החרדים ומתקני-הדת עדה מעל חברתה והיו לקהלות נפרדות בערי גרמניה וברוב הקהילות של אירופה ואמריקה עד היום הזה.

כשלוש שנים לפני מותו (תרמ"ו – 1886) יסד עוד חברה לחיזוק היהדות החרדית, בשם *Freie Vereinigung für die Interessen des orthodoxen Judentums* ("התאגדות הפשית לצרכי היהדות החרדית").

כששים שנה עבד הירש עבודה צבורית וספרותית, ובכתביו ובדרשותיו הנמרצות היה לפה ולמגן ליהדות המקובלת, שנלחם את מלחמתה בעוז ובקנאה גדולה נגד תנועת התיקוני-בדת ונגד צוררי היהודים והיהדות מחוץ למחנה. ומפני שהיה קיצוני באדיקותו הדתית, ללא כל פשרה, היה איש ריב ומדון לא רק למחדשים ולמתקנים, אלא גם לחכמים, שהיו רחוקים מאלה בדעותיהם, אך לא היו קנאים קיצונים כמותו: ר"ז פראנקל, רש"ל רפפורט, גרץ, רפאל קירכהיים, ועוד.

ספריו הם: "אגרות צפון, תשעה עשר מכתבים על היהדות"; "חורבן, מסות על חובות ישראל בגולה"; תרגום גרמני עם ביאור בגרמנית לתורה, לתהילים ולסדר-התפלות. מלבד אלה פרסם: "נפתולי-נפתלי" (נגד תנועת-התיקונים בדת); באורים על משלי-שלמה; מבוא לספר ישעיה הנביא; מכתבים על פרקים מספר-תהילים (בהם הוא מפתח רעיונות כלליים על יחס העם ובחיריו לאלהים, שב אל רעיונו החביב על תעודת ישראל בעמים, וגם מבאר ומנתח את המלים בדרך חקר-הלשון, כמו שהוא עושה לפעמים גם במאמרים אחרים); "היהודי וזמנו" (היהדות היא נצחית, אינה תלויה בזמן ואין לתקן אותה לפי רוח-הזמן, כי גם מעולם לא היתה התאמה בינה ובינו); "המצוות המעשיות (Ceremonial-gesetze של היהודים" (מתקומם לשם זה, שבו מכנים בזמן החדש את החוקים, ש"יצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם" ושהוא, שם זה, עושה אותם לדברים טפלים ותפלים, בעוד שבאמת הם הם יסודי התורה והיהדות); מסות על החינוך ועל בתי-הספר (בהן הוא דורש, שיחנכו את ילדי-ישראל גם בחכמות חיצוניות, כדי שלא יפכו אחר-כך בגדלם, כשיראו בחוץ אור חדש, שמנעוהו מהם מנעוריהם, לשונאי-היהדות; מבקר קשה את "לימודי-הדת" ודורש לשוב ולהשיב את הילדים אל התורה במקורה); מסות על עניני-הקהילות (מרים על גם את המידות הטובות

של הפרנסים והמנהיגים ואת חיי הקהלות ופריחת מוסדותיהן בדורות הקודמים, לעומת הירידה בכל אלה בזמן החדש. ומעיר את הקהילות על חובתן להרבות תורה בעם מקטן ועד גדול, כי בתי-המדרש חשובים ליהדות מבתי-הכנסת): "על למוד העברית בתור יסוד של השכלה כללית" (מראה, על-ידי נתוח של מלות עבריות הרבה. את היתרון של הלשון העברית ומוכיח, שכדאי ללמוד אותה, ביחוד בתור סעיף של השכלה כללית); "האשה העברית" בשמונה פרקים, שהאחרון שבהם הוא פרק "אשת חיל", משלי ל"א (מוכיח, כנגד טענותיהם של סופרי-הגויים, שמצב האשה בישראל לא היה שפל ונבזה כמצבה בארצות-המזרח בכלל, אלא, להפך, היה חשוב ורב-השפעה, באופן שיוכל להיות למופת לעמים גם היום); "הטבע והתנ"ך"; "התלמוד והיהדות" (מתווכח עם הסופרים האנטישמיים, האומרים, שהיהודים היו תמיד עובדי-אלילים ורק הנצרות הביאה את אמונת-האחדות לעולם, והמפיצים דבות ועלילות על היהדות התלמודית); "רעיונות על חדשי-השנה", שפרסם במשך הרבה שנים מדי חודש בחדשו (בהם הוא מעיר ומעורר את קהל שומעיו, או קוראיו, לשוב אל האלהים ואל התורה והמצוה, מבאר את יתרונה של היהדות על תרבות יוון ורומי, מתרעם על תנועת התיקונים-בדת ועל "חכמת-ישראל" ובעליה, שעוסקים בפרטים בלא תשומת-לב אל התורה בכללותה, ועל עויבת התורה והיהדות מתוך שמחתם לקראת ה"אָמאנ־ציפציה", עד שמפני כן נתרבו המרות-הדת בישראל); מאמרי-בקורת, שרחבו תחת ידו עד שנעשו ספרים שלמים, מפני ששימשו לו מערכות-מלחמה לדעותיו הדתיות ולמשפטיו עם אנשי-ריבו); מאמרים ותזכירים על הרשות שבידי היחידים להשאר בתוך הקהילות הדתיות או לצאת מהן. ועוד כתבים שונים, שהדפיס תחילה ב"ישורון" ונאספו אחר-כך אל כתביו המקובצים, שיצאו בששה כרכים בשנות 1902-1912 (תרס"ב-תרע"ב) בפראנקפורט ענ"מ. - ספריו יצאו הרבה פעמים; את שני ספריו הראשונים, "אגרות-צפון" ו"חורב", הוציא הוא עצמו בהוצאה שניה בשנה האחרונה לימי חייו (תרמ"ט - 1889) בלא לשנות בהם כל דבר ממטבע, שטבע בהם לפני חמשים ולפני חמשים ושתים שנה.

הראשון לספריו בזמן, ואפשר, גם במעלה, הספר, שהיה במדה ידועה בנין-אב לכל כתביו, הוא ספר "אגרות-צפון", שהוציא בהצלם-שם ("בן-עזיאל") ושעשה בשעתו רושם כביר בעולם היהודי וגם הועיל הרבה לחזק ידיים רפות והיה לחרדים כעין "מורה-נבוכים" חדש. הספר נדפס ראשונה בשנת 1837 (תקצ"ז) ונתרגם ללשונות הרבה, ובתוכן גם לעברית. הספר נכתב גרמנית, - ככל שאר ספריו וירחוונו "ישורון". - שהיא היתה או לשונם של היהודים המשכילים לא רק בגרמניה, אלא גם כמעט בכל תפוצות-ישראל, כמו שהיתה הצרפתית לשון השכבות העליונות של החברה בתוך הגויים בכל ארצות-אירופה בימים

ההם; והוא ערוך בצורת חליפת-מכתבים בין שני ידידים, בני-מין השואל ונפת לי המשיב.

הבה, נשים עין על התוכן של הספר.

ב

במכתב הראשון שופך בני-מין את שיחו לפני נפת לי ידידו, מתאונן על היהדות ופורט את המגרעות הנמצאות בה, לפי דעתו. בתור דת, הרי כל דת עשויה לקרב את האדם לתעודתו, ומה תעודת-האדם? — הלא אושר ושלמות? — ואולם היהדות אינה נותנת לא אושר ולא שלמות. מחוץ — גורלה מאז עבדות ושפלות ולעג-השאננים; ומפנים — עול כבד היא למחזיקים בה: מכבדת היא את עבודת הרוח והחקירה החפשית, מסלפת היא את השכל הישר ומטה אותו לפלפולים נפתלים, לטחון הרים תלויים בשערה, עד שאינו מוכשר עוד לחשוב מחשבות בדרך ההגיון; מביאה היא מורך בלבו של אדם, שהוא מיוחד תמיד על כל דבר קטן, שמא יש בו חטא; התורה והתלמוד אוסרים על האדם כל הנאה ושמחה, מלאכת-מחשבת ויופי, ועושים את החיים לחיי נזירות, תפילות, צומות ומועדים. סוף-דבר, היהדות היא רשת של מכשולים על כל דרכי-החיים, הנסיעה בדרכים, המשא-והמתן עם לא-יהודים וכל מעשה ומשלח-יד.

על התלונות האלו משיב נפת לי. הוא בוחן ומנתח את ההנחות הראשונות של המערער ואת תוצאותיהן ומאיר אותן באור חדש. תעודת-החיים — אומר הוא — קנה-מדה היא בידך למוד על פיה את היהדות; ותעודה זו היא, לפי דעתך, אושר ושלמות. — האומנם ברור הדבר, שהאושר והשלמות הם תעודת-האדם? — והרי מושג-האושר שונה הוא מאד לפי רוחו של כל אדם ואדם: להוללים יהא האושר חי-הוללות ותענוגות-בשרים, ואם נאמר להעמיס את האושר על איזה אדם, שוב לא יהא זה לו אושר. והשלמות? — מי מבני-האדם מגיע אליה בכלל? אין מספר לבני-אדם, מחוץ לגבולות-היהדות, שאינם יודעים לא אושר ולא שלמות.

ועד שתתאונן על היהדות, ועד שתמוד אותה באיזה קנה-מדה שהוא, הלא צריך אתה לדעת יהדות זו, ואותה יש ללמוד מן המקור הראשון, מן התורה. וכשאנו נגשים לקרוא את התורה, נעורר בנפשנו את שאלות-החיים: "העולם אשר בקרבי ואשר מסביבי — מה הוא לי? מה אני לו? ומה אני צריך להיות לו? ומה אני ומה צריך אני להיות בתור אדם מישראל?"

ואם נבקש לדעת מה התוכן ומה המובן בשם ישראל הנקרא עלינו, נראה קודם-כל, שישראל הוא תופעה כאחת מן התופעות של דברי-הימים, — ובכן מתעוררת השאלה: מה הם דברי-הימים? — ואולם דברי-הימים, אם כה ואם

כה נתאר אותם בנפשנו. הם המוצא או התוצאות להגשמתה של תעודת-האדם בתוך האנושיות כולה; ובכן יש לשאול: מהו האדם? מה הוא צריך להיות? — אך הן האדם אינו שוכן לבדו. שהרי הוא יצור בתוך היצורים, פועל עליהם ועל ידיהם ומושפע מהם; ובכן: מהו העולם? — ואולם את ישראל, דברי-הימים, האדם, העולם נוכל להשיג רק בבריאה, שברא אלהים, והאלהים נגלה, לעינינו, רק בהם. בדרך זו מוליכה אותנו התורה: בדרך של הכרת-האלהים, העולם, תעודת-האדם ודברי-הימים.

“בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ”. כל מה שאתה רואה, בן-אדם, בשמים ובארץ, נעשה ברצון-הבורא ועל-פי דברו. כל הכוחות הפועלים בטבע, כל החוקים, שעל-פיהם הם פועלים, מן הכוחות והחוקים, שעל-פיהם האבן נופלת, שעל-פיהם גרגיר-הזרע מתפתח, ועד הכוחות והחוקים, שעל-פיהם הכוכבים הולכים במסילותם ורוחך מתפתחת, — כל הכוחות הם מאת אלהים אל עליון, אל-אלים. בכל החוקים דברו הוא המושל; הוא מבדיל בין האור ובין החושך והוא שם משטרו בכל התהפוכות הצוררות אשה את אחותה להתאימן במשמרותיהן לטובת תקומתה של כל הבריאה. הוא יצר את הכל והוא מתיה את הכל. “וינפש” — הוא מסתתר בתוך כל הבריאה כנפש בתוך הגוף וכמותה הוא מפתח, מתיה ומכלכל את הכל. את פעלו אתה רואה, את חוקיו אתה חוקר, את ברכותיו אתה מקבל — אך אותו, את הבורא, היוצר, המכוון והמברך את העולם, אינך רואה! —

ובכן: אחד הוא הבורא — וכל השאר, כל מה שאתה רואה, כל מה שאתה מכיר, הוא נברא, התגלות של אל אחד זה; הכל נעשה על-ידו, הוזה על-ידו, פועל על-ידו.

והאדם? — מה הוא, איפוא, בעולם הזה, שהוא מלא כולו אלהים? — גם הוא עובד אלהים, אם כל היקום, מקטן ועד גדול, כוח נאצל מאלהים הוא. לפעול לפי חוקי-האלהים, לקחת כדי לתת, — כלום יהא האדם לבדו נבדל מחוגי-חיים זה? נולד רק כדי לקחת? לאכול ולא לעבוד? — הכל פועלים ועושים, הכל הם עובדי-תבל ובזה עובדי-אלהים — ורק האדם יעבוד אך לעצמו? — לא, אף המצפון של האדם מכויב דבר זה, גם התורה מכזבת דבר זה, שהרי היא נותנת את האדם לנברא בצלם-אלהים, ככל היקום, ויותר מכל וקודם לכל, נוצר האדם לעבוד בצדק ובאהבה; לא אך לקנות או לסבול. — כל מה שיש לאדם: הרוח, הגוף, נכסים, עבדים, יצורים, וכל כשרון וכל כוח, — הכל הוא דרך לעשות ולפעול! לא לאדם נתנה הארץ, אלא האדם-הוא נתן לארץ, — “לעבדה ולשמרה”, — לחשוב אותה כאדמת-קודש ואת כל היצורים שעליה כיצורי אלהים, כאחים, לכבדם, לאהבה אותם ולעזור להם להגיע למטרתם —

לפי רצון-אלהים. החוק, שלו משועבדים כל הכחות בלא דעת
ובלא רצון, לו יעבוד ואליו ישמע גם האדם, אבל בדעת-
נפש ובבחירה חפשית.

“בדעת-נפש ובחופש”! זוהי התעודה הגבוהה של האדם, זהו
היתרון הגדול של האדם. באלה יתא האדם העובד הראשון במקלה
של עובדי-האלהים! ובכן לא מה שיהא לאדם היא תעודתו, אלא מה
שיהא האדם; לא לפי המתכונת של הקנינים החיצונים או הפנימיים, שנאצור
באוצרות חיצונים או פנימיים, נערוך את ערך-חיינו; אלא הנאצל ממנו,
הנתן מאתנו. זוהי תעודתנו; על-פי מה שנעשה רצון-האלהים, בקנינים החיצונים
או הפנימיים, שתשיג ידנו, על-פי מה שנהפוך כל מתן קטן או גדול למעשה,
שיעשה האדם לעבוד בו את האלהים, – יכולים אנו להעריך את ערכנו! ורק
בבקשת דרכים לעבודה זו יש ערך למאמצים, שנתאמץ להשיג את
הקנינים החיצונים או הפנימיים. יש, איפוא, קנה-מדה חיצוני למוד בו את
מעשה-האדם, – הלא הוא עד כמה שהוא מתאים לרצון-האלהים; ויש קנה-
מדה פנימי לגודל האדם, – לא רוב הקנינים, לא רוב-המעשים, אלא
עשית רצון-האלהים לפי מידת האמצעים, על פי מה שהשיגה ידו. –
ובכן יש אוכל דרך-חיינו גם קשמתשכותיו טובות מאד – אם מעשיו אינם טובים;
ויש קונה עולמו גם אם יהא מעשהו קטן ודל – אם לא השיגה ידו לעשות יותר.
ובכן גם אושר ושלמות יקצאו ברוב קנינים חיצונים ופנימיים, אם אך ישתמש
בהם האדם לפי רצון-האלהים, שזהו כל גדלו של האדם. תעודת-האדם,
אם כך נבין אותה, נמצאת, איפוא, לכל אדם, בכל שעה, בכל מתכונת הכוח והקנינים,
בכל מצב ובכל מסבה. כל העושה את רצון-האלהים בימיו, במתכונת של הכוח
והקנינים שהיו לו, במצב ובמסכות, שנמצא בהם, והוא מיטיב עם היצורים, שנאו-
בחוג-פעולתו, ועוזר לכל אחד מהם בדרך, שהתנה לו יוצרו, – הוא היה איש
הוא עשה צדקה וחסד בימי-חיינו! והיים כאלה נעלים מעל כל חליפות ותמורות,
לעושר או לעוני, לשובע או לרזון.

זהו, איפוא, לפי התורה, מקומו של האדם בתוך הבריאה כולה: לא אל ולא
עבד יהא בעולמו, אלא את, אח העובד את האלהים ביחד עם כל היצורים, אך
לפי ערך עבודתו וגדלה יהא האח הגדול, הבכור, המושל בכל הארץ, לשמור
ולעזור לכל אלה, שימלאו תפקידם לפי רצון-האלהים.

ג

ואולם מאחר שהאדם הוא חפשי במעשיו, יוכל גם לנטות מן הדרך הטובה
החוק, שהיקום משועבד לו בהכרח. ישמע לו האדם ברצון, – ובכן יכול הוא
גם לסור ממנו: להתמכר לתאוה, לבקש חיי-בשרים לא כדרך, אלא כתכלית,

ללבוש גאות ולהשתרר על כל היקום כאדון, כאלהים. אז יהא האדם החיה הרעה בכל חיות-הארץ, כי גם השכל, שבו יש לו יתרון על כל החי, יעזור לרעה. ואז יגלה אלהים כשופט: "ביום אקלך ממנו (מן העץ, אשר צויתך לבלתי אכל ממנו) מות תמות". אך אינו מוציא את דבר המשפט הזה לפועל, "כי לא יחפוץ במות הרשע, כי אם בשובו מדרכו וחייה": כאב הוא חפץ לחנך את האדם ולהרימו ממפלתו אל על.

החירות מסגת אהור גם את פעולת-החינוך, החיה שבאדם – בקשת ההנאה והתאוות – עולה והאנושיות שבו יורדת ("גפילים"). הכרת-אלהים לבדו כאדון וכאב, וכל היקום, והאדם בתוכם, כיצורים, כבנים, כעבדים עושי רצונו, – הכרה זו נעכרת והאדם רואה בכל היקום מסביב אלים: לא עוד בהכרח, לפי רצונו של גבוה מעל גבוה, זורחת השמש, מרעים הרעם, הומה הנהר, מוציאה הארץ דשא-עשב, אלא ברצון חפשי! הדור שחת את דרכו על הארץ, כשל בעיונו לאין מרפא, – וגורלו היה אבדון ומות. וישאר אך נח וביתו, שלא חדלו להתהלך לפני האלהים, אל אחד; מהם יקום מטע חדש לאדם על פני-האדמה.

וכשתעו גם האנשים החדשים ושובו על עוונות ראשונים לראות את עצמם כאדונים לארץ החדשה, שהם מושלים בה, ולהיות להם כוחם זה תחת האלהים, לא עוד השחית אותם האלהים הפעם, אלא הפיצם על פני כל הארץ ליסרם, לחנך אותם בכוח הנסיונות של החיים הקשים וחליפות-הטבע במקומות השונים, כדי שיידעו, כי גבוה מעל גבוה שומר ובידו גורלם והליכות-עולמם. מאז עמים עולים ויורדים על במת ההיסטוריה, מתפתחים, מתחזקים, כושלים ונופלים, למען "ידעו כל בני-האדם, כי אלהים שופט, זה ישפיל וזה ירים".

העמים בדרך-פשעם הרחיקו את האלהים מן החיים ואף גם מן הטבע, "ויאמרו לאל סור ממנו". אז היה להם הקנין ליסוד-החיים וההנאה – לתכלית-החיים, עד שנעשו החיים תולדותיהם של יצרי-לב-האדם הרבים. אז יעלה אלהים על במת העמים עם חדש, שבקורותיו ובדרך-חיו ישם לעיני כל העמים את הכרת אל אחד כיסוד-החיים היחידי, ועשית-רצונו כתכלית-החיים היחידה. עם זה חסר מראשית דרכו את כל הקנינים, שעליהם מַסְדִּים בני-האדם את גדלם ואת מְבִנֵה-חיייהם; ורק ה' יהא נחלתו ומשענתו בחיים; כדי שיגלה ויראה ה' בעם הזה כבורא, כשופט וכמושל יחיד בטבע ובהליכות-ההיסטוריה. ואם יתן לו ה' אחר-כך חלק ונחלה בקנינים ארציים, שהם דרושים לחיי איש ועם, יהא כל זה אך ורק בתור דרך לתעודתו היחידה: עשית רצון-האלהים.

בעם הזה הונחה אבן-היסוד למבנה חדש של האנושיות, אליו נמלטו הכרת-האלהים ותעודת-האדם, ובגורלו ובהליכות-חיו הן נגלות ונעשות מוסר טוב.

מופת, אזהרה, הוראת-דרך, ועל-כן יהא עם זה שוכן לבדה, בגויים לא יתערב ובדרכיהם ובמעשיהם לא יהא לו חלק, שמא יקשל גם הוא להעריך את הקנין ואת ההנאה; עד שיבואו ימים וכל בני-האדם למשפחותם ולגוייהם ילמדו מן הנסיון ומן העם הזה, מופתם, וישבו כלם אל ה' לעבדו שכם אחד ולהכירו גם הם כמקור-חייהם. "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". ואז "מציון תצא תורה ודבר-ה' מירושלים".

המחבר מעביר לפנינו את אבות-האומה הראשונים ואת הליכות-חייהם, שהתפתחו, לפי דעתו, לעומת תעודה זו: אברהם, שבדרכי-חיו כבר הגשים את האידיאל של עם-ישראל, שהכיר, הוא לבדו, את האל האחד בדור של עובדי-אלילים, שהיה שואף אך לקנין והנאה; שבניו יהיו לברכה לכל גויי-הארץ מפני שישמרו את דרך-ה' לעשות צדקה ומשפט; יצחק ויעקב בניו, שירשו את מדותיו והלכו בדרכיו; שבעים הנפש, שירדו מצרימה ונצרפו שם בכור עוני. לא היה להם דבר מכל קניני-עם, גם החירות ניטלה מהם, ורק אל אלהי-אבותיהם עיניהם, – והוא שב את שבותם, הוציאם מתחת סבלות-מצרים ונתן להם את התורה. אז נהיו לעם, במדבר, בלא ארץ, – גוף, שנשמתו הטהורה היא "ממלכת-כהנים". ככהן בעם כן ישראל בעמים יורה תורת-אלהים, ו"גוי קדוש" יהא כי ימלא אחריה. אחר-כך נתן אלהים לישראל ארץ ומשטר מדיני, אך לא כמטרה, אלא כדרך לשמור ולעשות את תורת-ה', למלא את תעודתו בשמחה ובטוב-לב מרוב-כל.

אך לא לאורך-ימים מלא ישראל את תעודתו זו, כי גבה לבו בעשרו. הקנין וההנאה היו לו לתכלית בחיים והוא שכח את צור-ישועתו. אז לקח אלהים ממנו את הברכה, את האושר, את הארץ, שהם התעוהו מני דרך, וישראל גלה מעל אדמתו, נפרד מאשרו, שעלידו רם לבבו והוא השכיח אותו את תעודתו, וכשגלה מארצו לא לקח עמו אלא את התורה, נשמת-חיו. מעתה לא יהיה כל דבר, שיחבר אותו יחד זולת "אלהים ותעודתו". ותפוצתו פתחה לפניו שדה חדש, רחבי-ידיים, לתעודתו. הוא נפוץ בגויים ובארצות כהפוך זרע על פני-השדה, כדי שימלא בתפוצתו את התעודה המיוחדת לו: "ואזרעם בעמים ובמרחקים יזכרוני". וגם אמנם בגולה היטיב למלא את תעודתו מאשר מילא בארצו מתענג על המנוחה ועל הנחלה. הגלות עוררה את נפשו להיטיב את דרכו. בלא חיל וכת, בלא שלטון, בלא מדינה בגויה על תלה, אלא בדבקות באל אחד קם והתעודד, ומשמרת אוצרו היחיד, תורתו, שהציל מתוך ההפכה, נשאה אותו דרך מוקשי-מות ותחתמים וכל פגע רע והשאירה אותו בחיים.

וישראל הראה, שלא לשוא היה חינוך זה, שחינך אותו אלהים כשבחן אותו שנית בכור עוני, כי בכל הרדיפות ובכל המדוחים ובכל המוקשים, שסביב שתו

לו הגויים, החזיק בדתו. אף-על-פי שהיה יכול להנצל מכל צרותיו במלה אחת, בהתכחשות לאל אחד; אך הוא השליך מעל פניו תמיד מפתח קל זה, שיפתח לפניו את החיים ואת הטוב. בכל הארצות ובכל הגויים הקים מזבחות לאלהיו, והוא ובניו היו העולות עליהם.

ועתה, ששוב אינו עולה עשן המזבחות האלה כאשר לפניו, שהרי העמים התחילו מאירים פנים לישראל והם מתהלכים עמו בחסד וברחמים ונוטים לעשות אותו אזרח בארץ ולתת לו שילך בשם אלהיו וישמור את תורתו וחוקותיו, אילו היה עתה כל אדם מישראל למופת בצדקתו ובתום-דרכיו, אילו היה עתה כל איש יהודי כהן-מורה במקדש הצדקה והחסד, אילו היה כל בית של איש יהודי ואשה יהודית מקדש ליראת-אלהים, לאהבתו ולאמונה באלהים, אילו היינו מה שאנו צריכים להיות, אילו היו חיינו תמונה נאמנת מתורתנו, — כמה היינו מסייעים לקרב את תכלית החינוך של האנושיות כולה! הרבה יותר מאשר לפניו, כשהיינו גרדפים בגויים, בזויים באדם, שאז לא יכלה השגתה של מטרה זו על-ידנו להיות שלמה... ואם אידיאל זה, תעודה זו מצפה לנו, — כלום יש לנו עוד רשות להתאונן על גורלנו? —

ד

מרוב עמל ותלאה ולחץ ורדיפות, שנמשכו דורות הרבה, ומפני שהרחיקו המסבות את היהודים מן החיים ומן העולם, הועם הזוהר של התורה ומחזיקיה חנטו אותה. הקפיאורה והשאירו אך את גלמה, ואת רוחה הזניחו. והמחבר עובר, בפרקים אחדים, בסקירה על סעיפי-התורה: תורות, משפטים, חוקים, מצוות, עדות, חושף את המאור שבה, את הרוח הממלא אתה. רוח של צדקה ומשפט ואהבת-אדם, ועומד בפרק מיוחד על ה"עבודה שבלב", היא התפילה, שתכליתה לטהר את האדם פנימה, להאירו ולהעלותו להכרת-האמת; לא התעוררות והשתפכות-נפש ושפיכת-דמעות (וכאן הוא קולע את חציו גם אל החסידות ודרכיה). אלא טהרת הלב והמחשבה. החיים שוללים מאתנו את הערכה הנכונה של האלהים, של העולם, של ישראל, ואת יחסו הנכון לכל אלה; אך כשאנו פונים מן החיים אל האלהים נשוב ונמצא הערכה זו ויחס זה בתפילה למחלקותיה השונות: תהילות, תפילות ובקשות, תודות, ברכות, קריאת-התורה. — בתי-התפילה הם בתי-ספר, בתי-חינוך לאנשים באים בימים, שעומדים בתוך החיים.

“ועתה — — הוא חותם סקירה זו — התורה, הקוראת אותנו להכרת אלהים בעולם ובאנושיות, להכרת רצונו בתור תעודתנו; התורה, השמה את כל חיינו עבודת-אלהים על-ידי הפעלת צדק ואהבה לכל, — כלום היא מְדַכֵּאת רוח ולב, עוצרת בעד שמחת-החיים, הופכת את האדם לגזיר מְחַטָּט? ולימוד תורה זו

ברוח של אמת ובינה, כלום יוכל לסלף או להמית את הרוח, להצר, ליבש את הלב? —

ולאור הביאורים הללו וההטעמה הזו, שביאר והטעים את תוכן-התורה, את רוחה ואת מטרתה, הוא שב ובוחר את הטענות ואת התנאות על היהדות, שהובאו בתחילת-הספר, ומבטל אותן אחת לאחת:

היהדות אינה מתנגדת לתעודת-האדם, מאחר שתעודה זו אינה כלל בקשת-הנאה והערצת-קנין.

האסון הלאומי, שמצא את ישראל, היה פרי-חטאיו של העם מזה ומחשבת-אלהים עליו לטובה — מזה; גלות העם מעל ארמתו נכללה בתכנית-גורלו — להודיע את ה' בעמים. הגלות לא הפריעה אותו מהגשמת-מלאכותו: התפוצה עצמה פתחה לפניו שדה רחבת-ידיים למלא את תעודתו.

התורה אינה מעצור לתענוגות-החיים ולא מחסום בפני ברכות העולם והטבע; היא רק מגבֵּלֶת אותן, מאַצֵּלֶת אותן. שהרי אינן תכלית, אלא דרך לתכלית עליונה. «ושמחת לפני ה' אלהיך» — זוהי המדרגה העליונה בעבודת-אלהים.

ישראל נתן את חלקו לבנין הגדול, בנין-האנושיות, שהרי הוא נושא התורה המורה דעת-אלהים ותעודת-האדם, והוא הראה בכל דברי-ימיו והליכות-חיו, שיש דבר יותר בעלה מקנין ומהנאה, ממדע ומתרבות, שכולם אינם אלא דרך להגיע אליו. והן אמנם, תורה זו מְבַדֵּלֶת אותנו מן העמים, אך לא משנאה או מגאווה. הרי אין תעודה אחרת לישראל אלא לקרוא בשם האלהים, הקורא והמחנך את כל בני-האדם לעבודתו, להודיע, על-ידי קורותיו ודרכי-חיו של ישראל, כי ה' הוא האלהים! — הן תכלית-חיו של ישראל היא אֲתוֹת כל בני-האדם. הרי גם כל תפילותיו מביעות את השאיפה למטרה זו. ואם יתערב בגויים לא יהא עוד ישראל — ישראל, כלומר, לא יוכל עוד למלא את תעודתו הגדולה בחוג-האנושיות. תורה כזו, שמלמדת אותנו דעת-האלהים, האדם והאנושיות, אינה צוררת לחכמה ולמדע; היא אסרה רק כל מלאכת-מחשבת, שהיא קשורה בעבודת-אלילים ובהערצת-פסילים. שהרי האמת בעיניה למעלה מאמנות. היא פותחת דרך למחקר, לעבודת-הרוח, רק לא לרעיוני-רוח, לבנין עולמות מתוך הדמיון בלא להביט אל העולם והטבע ודברי-הימים. היא מונעת מלחקור ומלפלפל לשם שעשועי-רוח, לא לשם דעת העולם והחיים וחובות-האדם. כל זה אינו דרך התורה: «ללמוד וללמד — לשמור ולעשות». «תלמוד גדול — שמביא לידי מעשה».

והמחבר מדבר בהתלהבות על משמרת-היהדות ביחס לחיי-המעשה, וביחוד על שמירת-השבת:

«אילו גם כבד היה הדבר לשמור את היהדות, הרי היא חובה עלינו.

וכלום יש לנו לעשות חובתנו רק כשהיא קלה ונעימה ולא גם כשהיא קשה? – אבל באמת לא כן הדבר... בן-דורי! אינך יכול לקיים את התורה מפני שהיא מצוה אותך לשבות ממעשיך שביעית-זמנך, למען תהיה זאת לך לעדה, כי רק מאת האלהים היו לך הכוח והזכות ליהנות מעולמו, כי רק מאתו היתה לך הברכה, ובזאת תפון ותתקדש למשול בברכתו, כקנין קדוש לה', על-פי ה' ורוחו; שהרי שביעית זו תאציל רוח קדושה ואצילות על שש השביעיות הנותרות; – כי היא דורשת ממך שביעית זמנך, לא להמשיך את רקמת-חיך, אלא להתבונן בתעודתך בתור איש יהודי, לתת לה פתרון רוחני ולבתון את מלאכותך בחיים כדי שתשוב תתרום עֲדִיקָה; – בן דורי! הלא תבוש ותכלם אם תתאונן על כך? אם אתה בעיניך כגולד רק לרכוש ולהתענג; אם גדול אתה בעיניך בַּרְבוֹת רכושך ותענוגיך וקטן – עת ימעטו; אם כל אלה לא דרך, אלא מטרה הם לך; אם כחך ועוצם-ידיך עשה לך את החיל הזה, ולא ה' אתה – אתה לבדך, ומפני מאמציך אלה הם כל דבר, – כי אז יש לך להתאונן!

“ואולם לא זוהי דרך היהדות ולא זו רוחה! אילו אך היית יודע את השבת מה היא, אילו אך היית רואה כי ממנה יסוד, ממנה פנה לעבודתך כולה, ובה גם תמלא תעודה זו באופן יפה, נאצל מאין כמוהו: להיות עֵד, שיש אלהים, ורק אל אחד, ושתעודת-האדם אך לעבוד אותו! ולעומת כל ההוללות הנתעבת תשיב אל לבך: “לחלל את השבת בשביל הבצע! בשביל מְחִיתִי, בשביל שְׂמֵרָבָה ברכת ביתי ובשביל שתשיג ידי ואוכל לעשות את מצות-ה' – הגדתי היום, שאין אלהים, שלו הארץ ומלואה; הגדתי היום, שתעודתי לרכוש ולהתענג ותכליתי – לעשות כרצוני; כדי לכלכל את גופי אני מכחש בה' ובתעודת-האדם! – שהרי את כל אלה אתה מגיד כשאתה מחלל את השבת בשביל הבצע. מחשבה זו הלא תשיב את ידך, שהרימות לבצוע בצע ביום-השבת”...

“קשה ליהודי לצאת ולבוא באנשים לא-יהודים. כל רואהו יכירו, שיהודי הוא. – בן דורי! מי הגיד לך, שצריך אונזה לכחש, שיהודי אתה? – הנה יהודי באמת ובתמים, התאמץ למלא אחר האידיאל של יהודי הולך בתורתו: צדק ואהבת-אדם; השתדל, שיכבדו אותך מפני שיהודי אתה ולא אף-על-פי שיהודי אתה; דע עם לבבך, שיהודי אתה והפֶּץ דעה זו בפוך, ויותר בדרכי-חיך, בין אחיך, שלא-יהודים הם, – ואז לא יהא עליך להתאונן על שאינך יכול להסתיר את יהדותך” –

“הבינה לתכלית-חיך, הבינה לחובות של אדם מישראל, ואז לא יכבד עליך עוד להיות יהודי גם בצאתך גם באהלך”.

* * *

במכתבים האחרונים, מן הששה עשר והלאה, מדבר המחבר על שאלת

הזקרון (האמאנציפאציה) מצד הגויים ועל שאלת התיקונים-בדת מצד היהודים הרוקדים כנגדם.

והנה בעוד ששאר הרבנים החרדים בני-דורו היו עוינים את דבר-הזקרון, כי לבם הגיד להם, שהוא יהיה צור-מכשול לבית-ישראל להרחיקם מעל היהדות, מצא המחבר, שהזקרון מתאים לרוח-היהדות, שהרי כך אמר ירמיהו (כ"ט, 7): "וְדַרְשׁוּ אֶת שְׁלוֹם הָעִיר, אֲשֶׁר הַגְּלִיתִי אֶתְכֶם שָׁמָּה, וְהִתְפַּלְלוּ בַעֲדָהּ אֵל ה', כִּי בְשָׁלוֹמָה יִהְיֶה לָכֶם שְׁלוֹם". היהודים חייבים לעבוד בכל מקום לטובת-המדינה, להתחבר בכל מקום אל המדינות ואל דברי-המדינות, שהרי החיים המדיניים לפנים בישראל לא היו עצם הלאומיות היהודית ולא תכליתה, אלא רק דרך למילוי תעודתו הרוחנית; מעולם לא היתה האדמה הקשר המאחד אותו, ורק התעודה המיוחדת לו על-פי התורה היא היתה קשר זה, ועל-כן עדיין אנו גוי אחד עד שישוב אלהים לשום אותו לעם היושב בארץ – הוא העתיד, שהובטח לישראל בתור קץ-הגלות; אך אל לנו לקרב קץ זה בידים, אלא רק לצפות לו.

על-ידי הזקרון יקל לכל אדם מישראל להיות כהן-מופת לעמים, שיפיץ בתוכם את עיקרי-האנושיות, צדק ואהבה, ויעזור להשלמתו של חינוך האנושיות, שהיא, לדעתו של המחבר, תעודת-ישראל בעולם. אבל היהודי מחויב להשאר יהודי, ואם דרושים תיקונים בדת, הלא הם יהיו מכוונים לחיזוק-היהדות בתוך היהודים, להרים את הדור אליה ולא להקציע אותה עד שתהא מתאמת אל שפל-עמדתו של הדור. והירש מבקר בקורת קשה את המתקנים ואת פעולתם, שבאה לפרוץ ולא לגדור, – התיקונים ב-עבודת-האלהים, ספרי לימוד ודת, ועוד, שנעשו לרוח-הזמן על-פי דרכי הגויים.

הסבות או הגורמים לירידת-היהדות היו, לדעתו של המחבר, קודם-כל, פעולתו של הרמב"ם, שהיתה רוחו מלאה חכמת-יוון ותרבות-ערב, והשתדל להתאים את היהדות אליהן, אך לא לפתח אותה מתוכה על-פי רוחה. הוא אמנם, הניח את היסוד בספרו הגדול "משנה-תורה" לשמירת היהדות המעשית בישראל, אך ביחד עם זה גם להקפאתה של יהדות זו. אחר-כך נוצר ספר אחר על-פי "משנה תורה" להרמב"ם, שגם הוא הועיל רק לשמירת היהדות המעשית, אך לא להתפתחותה של רוח-היהדות; ומן הספר הזה נפוץ בעם החלק האחד², שכולל רק את דיני התפילות והמועדים, ובכך התפתחה בתוך העם מעט-מעט הדעה המוטעית, שעיקר-היהדות הוא להתפלל ולחג את המועדים; והחיים היהודיים, החיים על-פי תורת-ישראל, נשארו חבויים בצל, ור' משה בן מנחם, שאף

(1) השולחן הערוך של ר' יוסף קרא.

(2) אורח-חיים.

הוא שאב את השכלתו ממקורות-חוץ ואת היהדות לא פתח בתור מדע מתוכה ועבודתו לה לא היתה אלא עבודת-הגנה. הראה לאחיו ולאנשים מחוץ למחנה, שאפשר להיות יהודי דתי ואף-על-פי-כן להתנוסס בתור אפלטון גרמני! ו"אף-על-פי-כן" זה השפיע השפעה מכרעת... הבאים אחריו שקדו רק על התנ"ך. – וגם זה לא בתור מקור-היהדות, – ואת התלמוד הזניחו קלה. עד שמעדו רגליהם. ולעומת המתקנים בני-דורו דורש הירש תיקונים אחרים ליהדות: לשוב אל תורת-ישראל, שהיא לבדה נשמת היהדות ויסודה ומקורה: תנ"ך, ש"ס, מדרש, ללמוד וללמד, לשקוד עליהם ולחנך עליהם את הדור הצעיר; וכן ליסד בתי-ספר מיוחדים ליהודים, שילמדו בהם למודי-קודש לשם דעת-היהדות ולמודי חול בתור מבשירים אל החיים.

המכתב התשעה-עשר והאחרון מכיל הצעת-תכנית לספר חדש, בשני חלקים, שהאחד מהם ידבר על היהדות בכלל והשני – על המצוות לפרטיהן. חלק שני זה הוא ספר "חורב", מסות על חובות-ישראל בגולה, ביחוד בשביל הבחורים והכתולות הישראלים הוגי-הדעות" (המחבר נשמר מהזכיר בספריו שם "יהודי" ורק בשם "ישראל" יכנה). ובו שש מחלקות, שהן מסתעפות לפרקים ולטימנים. המחלקות הן: א) תורה – בה ידבר על מצוות-הלב, כמו: מציאות-האלהים, אחדותו, אהבת אלהים ויראתו, אמונה, בטחון, התקדשות, אהבה, רחמים, זכירתו של מעמד-הר-סיני, ועוד; ב) עדות – הן מצוות-הזכרון או ההלכות הכלולות בסדר מועד: שבת, ראש-השנה ויום-כפור, שלש רגלים, הנוכה ופורים, ראש-חודש, תעניות, מילה, תפילין, ציצית, מזוזה, אבלות, והחוקים והמנהגים התלויים בהם; ג) משפטים – הם המצוות שבין אדם לחברו, שהן כלולות בסדר-נזיקין: גנבה, גזלה, עושק, מידות ומשקלות, שקר, חנופה, גנבת-דעת, אונאת-דברים, הלבנת-פנים, לשון-הרע, רכילות, עדות ומשפט, ועוד; ד) חקים – הם המצוות שבין אדם למקום, כמו שלוח-הקן, אותו ואת בנו, תלבושת, מאכל ומשתה, צניעות, נדרים ונדבות, ועוד; ה) מצוות – כבוד הורים וזקנים, ארוסין ונשואין, לימוד התורה, כבוד תורה ולומדיה, חינוך, צדקה וגמילות-חסדים, חובת-הקהילות, חובת-האזרחים, ועוד; ו) עבודה – תפילות של חול, של שבת ומועד, תפילת-צבור, קריאת-התורה, הפטרות, פיוטים, ברכות, הלשון, ברכות-כהנים, בתי-כנסת ובתי-מדרש, ועוד.

בראש כל פרק נותן המחבר כתובים מן התורה – בגרמנית – בתור יסוד ומוצא לדברים, שהוא מדבר עליהם בפרק ההוא.

הספר הוא מעין "שולחן ערוך" בגרמנית. המחבר מבאר את היסודות של התורה והמצוה ברוח של יראת-אלהים טהורה כאחד מן הקדמונים אדירי האמונה והחסידות; ואולם מאחר שהוא גם בעל-רגש ויודע הוא את נפש הדור הצעיר,

שבשבילו כתב את ספרו, לא נתן לפניו מנחה חרבה, אלא הוסיף כה וכה שמן ולבונה – דברים נמלצים ומלבבים להעיר ולעורר את הקוראים ולהמתיק תורתו בפיהם. במקומות הראויים פונה הוא בסוף-הפרק אל "הבחורים והבתולות הישראליות" בדברי תוכחות מוסר ולקח טוב, דברים יוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב, ובזה דומה "חורב" במדה ידועה לספר "צידה לדרך" של ר' מנחם בן זרח, תלמידו של רשב"א. שאף הוא מאס ביבושת של ספרי המצוות והחוקים ונתן את לקחו בהרצאה יפה, וגם הוסיף על עצם ה"צידה" מעט צרי ומעט דבש. דברים נוגעים מקרוב או מרחוק בנושא ספרו, כדי לקחת את נפשות הקוראים. גם ב"חורב", כמו ב"אגרות-צפון", הולך הירש לשיטתו, שיטת חיוב-גלות, שהיא, לדעתו, כלי-חמדה לישראל ומכשיר למילוי תעודתו הרוחנית, ובפרקים "לעשות הטוב והישר" (91) ו"חובת הנתינים והאזרחים" (96) הוא מאריך על יסוד הכתוב "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו", ועל יסוד הכתובים בירמיהו כ"ט, א' ואילך, על האהבה והכרת הטובה, שהישראלים חייבים להראות לגויים, שהם יושבים בתוכם. לא גלות-בבל היתה הפסקה לישיבת ישראל על אדמתו (שנמשכה מימי כבוש-יהושע והלאה כאלף וחמש-מאות שנה); מאות-השנים המרובות שבין שיבת-ציון ובין חורבן-ביתר, הן הן הפסקה. "אפיסודה", בין גלות-בבל ובין התפוצה, שהיא המצב הטבעי והרצוי לעם, שלא נקרא "עם" מפני שהיתה לו ארץ, אלא מפני התעודה הרוחנית שלו, שבכל ארץ וארץ מקומה. אלהים השיב את עמו מבבל לא לשם חידוש החיים הלאומיים העצמיים, אלא רק "כעין הכנה לנדודים המרובים ולתפוצה הגדולה והארוכה במשך שנות-אלפים"; על רעיון זה, שהוא חביב עליו, הוא חוזר פעם בפעם והוא מדגיש אותו לצורך ושלא לצורך (פרק 34, סימן 245, פ' 42, סי' 306, ופ' 98, סי' 626).

ה

זהו התוכן של שני ספריו הראשונים. האחד, "אגרות-צפון", היה דבר בעתו, עת ירידת-ערכה של היהדות בעיני היהודים עצמם. הספר היה הופעה מרעשת והשפיע גם מחוץ למקומו ולזמנו. הסגנון הוא יפה ונמרץ. המחבר הצעיר שפך בספרו זה את כל לבו הבווער באש-נעורים ובאש-דת. ה"מכתבים" משובצים כה וכה פרקים מכתבי-הקודש, שהם מתאימים לענין והם מתנוססים בסוף המכתב, ולפעמים גם בתוכו, ברוב יופי והדר. דבריהם של ישעיהו, משוררי תהילים או איוב, שהם סוערים והומים כהמון גלים כבירים והם לוקחים נפשות בזהרם ובעוזם כחליפות ברק ורעם, עושים רושם בלבושם החדש. ששם עליהם המחבר, ובהתחברות עם דבריו שלו, גם על היודעים אותם ממקורם, ועוד יותר השפיעו

על ה"ישראלים". שהחנ"ך בלשונו כספר החתום להם; ובזאת השכיל המחבר לתת לדעותיו כוח ועוז.

ואולם גם אישיות חשובה כר' שמשון רפאל הירש לא יכלה להתרומם על הזמן ועל תעתועיו. על השאלות והתלונות, שהובעו במכתב א' על היהדות וכובד-משאה וסבלות-נושאה, הלא יכול כל אדם שופט מישרים להשיב תשובה פשוטה וקרובה מאד: הספיר המחגולל ברפש – יועם זהרו, והעם המתגורר על אדמת-נכר יצר לו המקום – ולתורתו עמו. והרי גם כל בני דת אחרת, תורכים או הודים או סינים, כשהם מוכרחים לגור בארץ נכריה מועטים בתוך מרובים, אף הם אינם יכולים לשמור את דתיהם וללכת בחוקות-אבותיהם ובחוקות-החיים גם יחד. ובכן ישוב הספיר אל הטבעת והעם – אל אדמתו, ואז יהיו היהדות והעם המחזיק בה מתאימים יחד ולא יהא מקום לסבל מדיני ורוחני... ואולם בעל ה"מכתבים על היהדות". שלפי דבריו אין השלמות תעודת-האדם, היה מחוסר-שלמות גם הוא: הגיע אליו כמו שהגיע לרבים מגדולי-ישראל בגולה מימי פילון האלכסנדרוני ואילך. שחלק לבם והיה קציו לה' – – בדעת, וחציו לאלהים אחרים – בלא דעה, ורק בכוחן של המסכות. כמו שראינו למעלה. נתפש גם הירש במצודתו של השקר המהביל, שפרש רשתו על הדורות ההם מימי בן-מנחם בגרמניה וה"סנהדרין" בצרפת; תעודת ישראל בעולם להיות כהן-מורה לגויים (ועל זה – גם הנצרות, שנפרדה מעץ-ישראל בסוף ימי הבית השני זכור לטוב, עמ' 55–56). הארץ, מקור-החיים לכל גוי ואדם, לא היתה לעם-ישראל אלא דבר מקרי, זמני, שלא יתן ולא יוסיף כלום; ולהפך. התפוצה, הגלות, הן הן הדרכים המתאימות, שהכשירו את ישראל למילוי תעודתו זו; ועל-כן אסור לאנשים יהודים לעשות כל מעשה לשיבת שבות-העם בארץ-אבות, אלא חייבים הם רק לחכות לקץ-הפלאות (עמ' 94) ג. ו"קץ" זה יבוא, כנראה, לאחר שילמדו כל הגויים דעת-אלהים ודרכיו, אהבה וחסד, צדק ומשפט, מפי "הכהן-המורה". ומאליו מובן, שגם לשון גם ספרות אינם קנינים דרושים לעם לא-עם, שתעודת-חיו לא בו היא, אלא מחוצה לו. ללשון ולספרות הלאומיות שלנו אין נכר בכל הספר "אגרות-צפון"; לישראל יש רק תורה, והיא נגמרת בתלמוד ובמדרשים. ר' יהודה הלוי נזכר רק בתור מחבר ספר-הכוזרי ולא יותר... אמנם, בכתביו הוא מעיר ומעורר כה וכה על הנחיצות להרביץ תורה

(1) המחבר שב על "איסור" זה בספרו "חורב" גם בהוצאה השנייה, תרמ"ט (ובעת ההיא כבר התנוססו

כמה וכמה מושבות עבריות על אדמת-ישראל...). ותלה אותו במאמרו של ר' יוסי בר תנינא: "הקב"ה השביע את ישראל, שלא יעלו בתומה (כתובות, ק"א) – והעלים עין מפירושי-רשי: "יהוה, ביד חזקה"; וכן גם במקומות שונים בכתביו (כרך ב', עמ' 322; ד', עמ' 80–81; ו', עמ' 195–196, ועוד).

בישראל במקורה העברי ומביע את משא נפשו. שישובו בני-דורו אל העברית (חורב, פרק "הלשון"; על לימוד העברית בתור יסוד של השכלה כללית, כרך ב', עמ' 433 ואילך; "השקפות-היהודים על העולם ועל החיים", כרך ה', עמ' 247, ועוד); אך אין זאת כי התרוצצו בקרבו הרוח העברי והרוחות הנכריות ותפשו אותו בלבו חליפות. הוא עצמו כתב כל ימיו רק גרמנית ורק לשם חיזוק הדת והיהדות החרדית; אל התנועה הספרותית העברית שבימיו לא נתן את ידו, את חכמת-ישראל, את החקירה בדברי-ימי-היהודים ואת תולדות-ספרות-ישראל ביטל כעפר-הארץ (כרך ו', עמ' 520). את הבקורת על ספר עברי – "דרכי-המשנה" של ר' זכריה פראנקל – כתב גרמנית, לא עברית, וכשהוכיח אותו רש"ל רפורט על זה, השיב, שהלשון הגרמנית רבים קוראיה מן העברית והוא רוצה "להודיע צערו ברבים" (כרך ו', עמ' 429). גם את מכתביו הפרטיים היה כותב גרמנית ושד"ל הוכיח אותו על זה במכתם והשוה אותו לגיגרי, אף על-פי שבאמת ראוי היה גיגר (שהוא עצמו כתב הרבה עברית) להיות, ביחסו לעברית, למופת ולא למשל לא רק להירש, אלא גם לרוב החרדים ולרוב העסקנים הציוניים שלנו היום בגולה, ואפשר, גם בארץ-ישראל; ואמנם, הלשון העברית היא, לפי דעתו של גיגר, לא רק מַעֲטָה לתוכן-היהדות, אלא היא מְבֹטָאָה הנאמן, שִׁמְרָאָה אותה בעצם מהותה, וידיעתה של לשון זו אינה, איפוא, רק דרך לְדַעַת-היהדות, אלא היא חלק בלתי-נפרד ממנה². – הירש היה דומה במידה ידועה לר' יהודה החסיד (אשר את קיצור "ספר-החסידים" שלו תרגם ושם לפני קוראיו, בסוף כרך ו'). או לר' בחיי הדיין, בעל "חובות-הלבבות"; שניהם, בכל צדקתם וחסידותם, אין להם ענין בעם ישראל או בארץ-ישראל, אלא ביראת-האלהים ובעבודת-הקודש או בתיקון-עולם במלכות-שדי. ובדבר אחד היה הירש חמים-דעה גם עם גיגר איש-ריבו, ראש מתקני-הדת בדור ההוא, שהורה: "היהודים לא היו עם אלא בתור חזיון עובר; תעודתם לא היתה לאומית ואינה לאומית, אלא דתית, והיא, איפוא – כתעודת כל דת – כללית, לכל גויי-הארץ"³. ואמנם, לא רק בשלילת-הלאומיות, אלא

(1) "מָה הָיָה לוֹ, לְבַעַל אֲגָרוֹת-צָפוֹן?
הִנְהַפֵּךְ לְהֵיטֵל גִּיגֵר אֶל הוֹלְקֵיהֶם?
כִּי יִכְתֹּב לְשָׂדֶה לְפִלְשׁוֹן-הַצָּפוֹן
וְלֹא בְשֵׁפֶת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם."

(כנור נעים, פדובה 1879, עמ' 295).

(2) כתבי אברהם גיגר, ברלין 1875, כרך ב', עמ' 42.

(3) בספר הנני, כרך ראשון, עמ' 275.

גם בקנאתם לדת נפגשו ביחד – בדרכיהם השונות – הירש המשמר וגיגר המתקן; כי המניע לתביעה של תיקונים-בדת מצדו של גיגר לא היתה שאיפת-ההתבוללות (זו היתה שאיפתם של יעקוב זון והולד היים, למשל). אלא כלי ליינובלום אחר כך – אהבתו הגדולה ליהדות וחרדתו לקיומה. כמו שנראה במאמריו הלוחטים על השמד ועל התרפות הרגש הדתי בישראל¹.

הירש החליט, שבימי אלפי-שנים, שבהן היה ישראל בגויים לבנו וגם לבנו, לא היה יכול להשלים את תעודתו זו; ואולם לאחר שהתחילו העמים להאיר פנים לישראל, הרי יוכל, אם רק ירצה, לשמור את משמרת היהדות באין מפריע, – ובכן גם למלא את מלאכתו בשלמות (עמ' 58). אמנם, מחשבת-הגויים על ישראל (שנגלתה בוויכוחים, שהיו בצרפת מסביב ל"סנהדרין" ובבתי-המחוקקים במדינות-גרמניה מסביב לשאלת-הזקיון) לא היתה לעשותו להם לכהן-מורה, אלא להכריחו, שיעזוב את תורתו (ביחוד את התלמוד, שהוא המפריד בין ישראל לעמים) ויתבולל מעט-מעט בעם-הארץ; אמנם, הירש עוד ראה בימי-ילדותו, אחר שהגויים התחילו להאיר פנים לישראל בגרמניה, והנה שנאת ישראל שבה ופרצה כסער מתחולל, ופרעות וחרס ומשיסה השתפכו כשטף עובר על כל קהילות גרמניה במשך שנתיים (תקע"ט–תקפ"ט–1819–1820), ואחריתם – המון כתבי-שטנה ונאצות ועלילות על היהודים, שהפיחו והחזיקו את אש-השנאה על מוקדה בכל ארץ זו כימי דור אחד. ואולם כל המראות והמוראים האלה לא שינו את דעתו או לא הפכו את לבו (הלא ידוע, שהמות הולך אחר הלב, ולא להפך...). הוא האמין כל ימיו בחסד-לאומים וביכולת להחזיק ביהדות בכל פרטיה ודקדוקיה גם בגולה בכל המסבות המתהפכות, וגם יסד בפראנקפורט, ששם ישב ופעל באחרונה, שני בתי-ספר, עממי וריאלי, שבהם יחונכו התלמידים בתורת-היהדות ובהשכלה כללית כאחת.

ככל המשכילים בדורות ההם חשב גם הוא, שהדת לבדה לא תהא עוד ליהודים למכשול-עיון בעיני העולם הנוצרי לאחר שעל-פי אמנת-קסטפאלקה (1648) היה לחוק לעמים ולמשלות, שיהא כל אדם הולך בשם אלהיו כטוב וכישר בעיניו, באין מפריע. וגם המשכילים הללו וגם הוא עצמו עיניהם מראות, שהגויים לא חשבו כמותם. הבדלי-הדת לקתולים ולפרוטסטנטים, שאלה ואלה נוצרים הם, יכולים להשכח, אך ביניהן ובין הדת היהודית – מפרדת תהום... לא מלחמת שלשים שנה קיימת בין הדת הנוצרית ובין הדת היהודית, אלא מלחמת-עולם, וכל אמנה לא נעשתה להשבית מלחמה זו. הנה בגרמניה הבשילה ההתבוללות את כל פְּרִיָה מימי "מתקני-הדת" ועד שנות הששים והשבעים למאה

(1) בספר הנוי, כרך א', חלק ראשון וחלק רביעי.

הי"ט למספרם, וגם ברוסיה גברה ההתבוללות בעצם התקופה ההיא; היהודים התדמו אל עט-הארץ בלשונם, בתרבותם ובכל סדרי-חיייהם, לא השאירו להם אלא את הדת או את צלה – ואת הצל הקל והדל הזה ראו הגויים כהר גבוה ותלול, ותשובתם היתה: הפוגרומים ברוסיה בשנת 1881 ותגבורת השנאה לישראל, בשמה החדש "אנטישמיות", בגרמניה!...

הירש איננו עוד, באמונתו חי ובאמונתו מת (כשנת תרמ"ט—1889); אך פעלו נראה על עדתו עד דור אחרון: אנשי "ההתאגדות הדתית הישראלית" ("Jsraelitische Religionsgesellschaft"), שיסד בפרנקפורט ושממנה יצאה "אגודת-ישראל" ודומיה כיום, עדיין הם הולכים בדרכיו ומחזיקים בדעותיו, אף-על-פי שראו במאורעות של הדור האחרון הזה, מה ערך יש לחסד-לאומים ומה כוח יש ליהדות, כי תקום ותתעודד בגולה. עוד היום "את ה' הם יראים ואת אלהיהם הם עובדים": הדת-דת-משה, אך הלשון, הספרות והלאומיות-גרמניות; בארץ-ישראל אין צורך-היהודים אורחי-כל-העולם הם ואת כל העולם חייבים הם לתקן... ובזה שפה אחת ודברים אחדים לאחינו האורתודוכסים הללו ולמתבוללים הקיצונים ול"אוהבי-ישראל" מן הגויים: "הקצוות נוגעים זה בזה"¹.

שני חולמים גדולים קמו לישראל באחרית המאה השישית: ר' שמשון רפאל הירש ור' צבי הירש קאליר – שני צָבָיִים, אך לא תאומי-צביון. הרב הירש חלם והנה הגויים האירו פניהם לישראל, כי נחמו על כל הרעה, שעשו לו בשנות-אלפיים, ועוד מעט ויתנו לו לשבת בטח בתוכם ולחיות על-פי דרכו כמו שחיה, למשל, בנהרדעא ובפומבדיתא לפנים; והנה כל העם כולם קדושים, "ממלכת-כהנים"; האבות הם שומרי-תורה, עושי צדקה וחסד כאברהם אבינו הראשון, וכל בניהם לימודי-ה', אנשי-מופת, בני-עליון כולם. והגויים – אליהם יביטו, אליהם יתבוננו, יראו את דרכיהם ומעשיהם, כי טובים הם, ובאו עשרה אנשים מכל לשונות-הגויים והחזיקו בכנף איש יהודי ואמרו: בית יעקב, לכו ונלכה באור-ה'. אז יָפְתו חרבותם לאתים וחגיתותיהם למזמרות וכל מרמה וכל מזמה וכל כלי-חמס בדבריי-המדינות ונפתולי העמים והארצות כליל יחלופו, וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, ומלכות-שמים תתנוסס בהדר-קדשה על הארץ מתחת.

והרב קלישר חלם והנה היהודים, ששבצו את הגלות ואת כל רעותיה, מתעוררים, מתנערים מעפרות-נכר, מתאמצים להשיב להם את ארץ-אבותיהם; והם עושים ומצליחים, כי דעת-הקהל ולב השרים ובעלי-השלטון באירופה וגם

1) עיין למשל, בספר, שיצא זה מקרוב Elian J. Finbert, Sous la règne de la Licorne

et du Lion, Paris, 1932. ובהקדמה לספר זה מאת Henri Barbusse

בחורכיה נהפכו עליהם לטובה¹, והנה באים יהודים מכל ארצות-תבל ומושיבים את הארץ מזה ומזה לירדן ועוד מעט ויהיו לעם יושב על אדמתו כקדם; וגם ישימו סדרים טובים בחיי-החברה ובחיי-הרוח וירימו את קרן התורה והיהדות כולה, וישובו ליצור יצירות חדשות, שיפליאו קרובים ורחוקים. אז יהיה ישראל אור לגויים, מופת לבני-האדם, ואז מציון תצא תורה ודבר-ה' מירושלים. ר' שמשון רפאל הירש לא כך חלם את חלומו. כהן-מורה צריך להיות ישראל בגלותו ובפיזורו דוקה, וכל עבודתו צריכה להיות לא לביתו. אלא לעמים אחרים.

לא זכו העמים – ועבודת-ההוראה של "הכהן-המורה" לא הצליחה גם אחר הז'בון, והגויים מחזיקים בדרכיהם ובמעשיהם ומצרים לישראל בגרמניה כבימי הביניים, וגאולת-האנושיות עדיין היא רחוקה ממנה.

לא זכה עם-ישראל – ולא קם ולא התעורר ולא עשה לביתו כל מה שהיה בכוחו, בשהיה ביכלתו לעשות, וארצו, שחכתה לתשובתו כאלפים שנה, נגזלת ממנו. נהפכת לזרים, נסגרת מפניו לאחר שהובטחה לו – וגאולת-ישראל עדיין היא רחוקה ממנו.

(1) בתחילת המאה השביעית למספר בני ישראל מסר נציב תורכיה שבלונדון אל ר' משה מזנסקיפירי ביד אחד משרי-אנגליה. שאם היהודים רוצים לשוב אל הארץ הקדושה, תתן להם ממשלת-תורכיה גם אדמה, גם משען ומבטח למתנחלים, ורק גלו אותה עשיריהם סכום כסף די מחסורה בעת ההיא. – "זהשולטן ויועציו בקשו את בני-ישראל, שיבואו להתישב בארצם, גם מכתבים כתבו לגדולי-ישראל בדבר הזה, וגדולי-ישראל החרישו, לא ענו" (פ. סמולנסקי, במאמר "תנוך לעם על-פי דרכו". מאמר יס. הוצאת "קרן סמולנסקי", ירושלים תרפ"ו, כרך ד', עמ' 203).